

Джерела та література

1. Гоберман Д.Н. Искусство гуцулов. – М., 1980. – 51 с.
2. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник. За редакцією Запаско Я.П. Том I. – Львів, 2000. – 363 с.
3. Жолтовський П.М. Художній метал. – К., 1972. – 114 с.
4. Жолтовський П.М. Художні металеві вироби західних областей Української РСР (XVI–XIX ст.). – К., 1959. – 30 с.
5. Матясяк І.М. Гуцульські художні металеві вироби. – К., 1954. – 38 с.
6. Суха Л.М. Східнокарпатські народні художні вироби з металу. Довідник по фондах Українського державного музею етнографії та художнього промислу Академії Наук УРСР. – К., 1956. – 110 с.
7. Суха Л.М. художні металеві вироби українців Східних Карпат другої половини XIX – XX ст. – К., 1959. – 104 с.
8. Українське народне мистецтво. – К., 1962. – 229 с.
9. Щербаківський Д.М. Перша південноросійська кустарна виставка // Щербаківський Д. Козак Мамай. Мистецько-етнографічні праці. – Х., 2008. – 511 с.

Мироненко Т.И. Гуцульские художественные металлические изделия второй половины XIX – начала XX вв. в собрании Национального музея истории Украины

В этой статье автор исследует коллекцию гуцульских художественных изделий второй половины XIX – начала XX ст., которая хранится в Национальном музее истории Украины.

Ключевые слова: гуцульские художественные изделия, гуцульский орнамент, чепраги, пряжки, пуговицы, сережки.

Myronenko T.I. Hutsul art metalwork second half of 19 – early 20 centuries in the collection of the National Museum of History of Ukraine

This article consideration the collection of the art of Hutsul products of the late nineteenth – early twentieth century, which are saving in the National Museum of History of Ukraine.

Key words: the art of Hutsul hardware, Hutsul ornament, chepraga, buckles, earrings.

Подано до друку: 29.09.2015 р.

УДК 069(09)(477.53)

І.О. ПІСТОЛЕНКО

Внесок Полтавського церковного історико-археологічного комітету у розвиток музейної справи на Полтавщині на початку XX століття

У статті на основі аналізу праць Полтавського церковного історико-археологічного комітету, архівних та інших матеріалів, висвітлюється історія створення комітету та його участь у розбудові перших музеїв Полтавщини на початку XX століття: давньосховища, музею Полтавської битви, виставок, – а також в організації різних аспектів діяльності цих музейних закладів.

Ключові слова: церковний історико-археологічний комітет, давньосховище, музей, виставка, археологічний з'їзд, Полтавщина.

Відомо, що охорона історико-культурної спадщини поступово була зосереджена в наукових товариствах, починаючи ще з другої половини XIX – початку XX ст. Саме тоді було засновано низку церковно-археологічних музеїв і давньосховищ, у тісному зв'язку з якими діяли церковно-історичні

товариства при єпархіях і духовних школах. Дослідження історії церковних й інших музеїв, створених зусиллями церковно-історичних товариств, давньосховищ того часу актуально, оскільки знайомство з цією історією є однією з важливих складових залучення до історичної національної спадщини [20].

Пам'ятки старовини Полтавщини, зокрема культові, стали об'єктом уваги наукових товариств, громадськості й окремих колекціонерів ще в XIX ст. Проблеми збереження та охорони цих пам'яток неодноразово піднімалися в публікаціях на сторінках «Киевской старины», «Полтавских Епархиальных Ведомостей», «Археологической летописи Южной Руси». Інформацію про них збирали й аналізували Полтавський губернський статистичний комітет (1835), Товариство любителів дослідження Полтавської губернії (1899), Полтавська губернська вчена архівна комісія (1903), Полтавське товариство любителів витончених мистецтв (1910–1918) й інші.

До таких, що на початку XX ст. були найбільш активними не лише на Полтавщині, в Україні загалом, але і в усій колишній Російській імперії відносять Полтавський церковний історико-археологічний комітет (далі – ПЦІАК).

Коли в 1903 р. полтавські любителі й поціновувачі старовини організували Полтавський вчений археологічний комітет, вони невдовзі по тому відчували потребу створення поряд із ним і спеціального церковно-археологічного товариства [24, с. 36–37].

Полтавський церковний історико-археологічний комітет був створений за ініціативою єпископа Полтавського та Переяславського Іоанна (І.С. Смирнова). Він зацікавився місцевою церковною старовиною ще в 1904 р., коли прибув до архієрейської кафедри Полтавської духовної семінарії, і вже тоді висловлював думку про необхідність відкриття в Полтаві церковного давньосховища. Владика Іоанн зумів об'єднати до початку 1906 р. під своїм началом невеликий гурток осіб, які цікавилися церковною археологією.

Як відзначав пізніше у звіті про діяльність комітету його діловод В.О. Пархоменко, «инициаторы увидели научную ценность и важное культурно-историческое значение остатков церковной старины, заинтересовались существующими при церквах и монастырях архивными материалами, проливающимися свет на былую церковную жизнь, обратили свои взоры на древние храмы и старые произведения церковного искусства, так как в них познали более совершенное выражение национально-церковных идей по сравнению с созданиями современных архитекторов и иконописцев» [15, с. 36].

Саме В.О. Пархоменку – викладачу церковної історії в духовній семінарії в Полтаві, дійсному члену Імператорського Санкт-Петербурзького Археологічного інституту – єпископ доручив скласти проект правил церковного історико-археологічного комітету.

Проект комітету, а також інші питання, що стосувалися його відкриття, були обговорені на спеціальній нараді 21 червня (тут і далі дати подаються за ст.ст.) 1906 р. Крім єпископа Іоанна, в нараді брали участь І.Л. Ольшевський – єпархіальний спостерігач церковних шкіл, О.Ф. Мальцев – директор місцевої психіатричної лікарні, викладачі семінарії Н.К. Орлов, В.О. Пархоменко і особистий секретар єпархіального архієрея А.Г. Житецький. Учасники наради підготували клопотання до Св. Синоду про відкриття в Полтаві закладу, який спеціально займався б предметами церковної старовини. В результаті останній прийняв визначення № 5771 від 11–21 жовтня 1906 р., яким пропонувалося «учредить в городе Полтаве при архиерейской кафедре церковный историко-археологический комитет с древлехранилищем при нем и утвердить устав оного» [24, с. 38].

Один із фундаторів музейної справи на Полтавщині В.І. Трипольський відзначав, що «любовь и сознательное отношение к отечественным памятникам старины все более и более пробуждается в современном обществе» [22, с. 1] і виникають «ученые общества и музеи, которыми и приведены в стройную систему памятники старины <...> для того, чтобы забытое на время искусство предков сделать поучительным руководством для современников» [22, с. 1].

Відкриття комітету відбулося 2 листопада 1906 р. [24, с. 38].

Поступово до складу комітету, крім його очільника єпископа Іоанна, а також діловода В.О. Пархоменка, членів Полтавської вченої архівної комісії І.Ф. Павловського, О.Ф. Мальцева та інших, увійшли також почесні члени, серед яких були вчені Києва, Санкт-Петербурга, Москви – М.Ф. Біляшівський, М.В. Покровський, О.І. Успенський, О.І. Левицький, М.І. Петров й інші [19]. У 1911 р. з 34 членів комітету було 14 священників [2].

На першому ж засіданні було вирішено покласти обов'язки завідувача давньосховища на перші три роки на В.О. Пархоменка і члена-казначая А.Г. Житецького [3, № 1].

3 вересня 1907 р. зберігачем музею був обраний В.І. Трипольський, якому доручено було підготувати давньосховище до відкриття і прийому відвідувачів.

На початку ХХ ст. на території України у складі Російської імперії наховувалося понад 10 подібних церковних музеїв. Створюючи своє зібрання, Полтавське єпархіальне давньосховище, як й інші подібні заклади, до певної міри запозичувало досвід храмових і монастирських ризниць, де крім давніх або старовинних священних посудів, одяжі, інших предметів, зберігалися цінні в історичному плані документи і книги [20].

Комітет брав на себе також обов'язок «доставления средств для устройства экскурсий с целью обозрения древних церквей епархии» [3, № 15].

Не очікуючи, поки буде отримано повідомлення із Синоду, ініціатори створення комітету розіслали по єпархії запрошення надсилати предмети церковної старовини для давньосховища, що буде відриватися. Тому вже на перших засіданнях комітету священник В.І. Трипольський представив присутнім чимало оригінальних предметів, зібраних для майбутнього давньосховища. До нього лише вже за перший рік діяльності комітету на збереження до давньосховища надійшло 287 предметів із церков Полтавської єпархії, 365 речей було зібрано в церквах членами комітету, 79 предметів старовини були подаровані приватними особами [2; 24, с. 48–50]. Поступово було вирішене питання щодо переведення з місцевого земського Природничо-історичного музею предметів церковної старовини, там зібраних [3, № 10, с. 22].

І вже на другому засіданні комітету, яке відбулося 9 листопада 1906 р., його члени вирішили виготовити й вести особливу книгу для записів і стислого описання предметів давньосховища. 16 листопада того ж року визнали необхідність придбати для комітету книги, які б містили вказівки, потрібні для визначення речей, що надходили до колекцій давньосховища [3, № 3]. Склався перелік надісланих предметів із указанням місця, звідки він надійшов предмет, особи, яка доставила його і, якщо було можливо встановити, часу, до котрого відносився той чи інший предмет. Кожен із предметів супроводжувався «плакатом» із позначенням номеру, місця, звідки надійшов і дати надходження [24, с. 48–50]. Тобто проводилася атрибуція експонатів церковного музею, запрошувати компетентних осіб для огляду і визначення історико-археологічної цінності надісланих речей [3, № 2].

Було вжито заходів для того, щоб особлива увага приділялася також виявленню писемних пам'яток старовини при церквах, визначенню культурно-історичної цінності і збереженню цих предметів.

Комітет брав на себе також обов'язок «доставления средств для устройства экскурсий с целью обозрения древних церквей епархии» [3, № 15].

Необхідним вважали члени комітету і придбання для давньосховища фотознімків і предметів церковної старовини, що були зібрані в місцевому земському природничо-історичному музеї.

У Полтавському єпархіальному давньосховищі було сформовано вісім відділів – «отчасти систематически, отчасти соответственно формам и величине витрин» [22, с. II]. У першому зберігалися пам'ятники, печатки і листи, у другому експонувалося церковне начиння, у третьому – предмети церковного шитва, у четвертому були виставлені плащаниці та антиминоси, у п'ятому – хрести, панагії, ікони, образки, іконки XII–XVIII ст., у шостому – храмове начиння (аналогі, підсвічники, царські ворота й інше) XVI–XVIII

ст.; у сьомому відділі були зосереджені нецерковні предмети XVIII–XIX ст., у восьмому знаходилася бібліотека давньосховища.

Особливу увагу в першому відділі привертало численне зібрання рукописів Євангелій, Богослужбених книг. У відділі церковного начиння одночасно з народними орнаментами були представлені високохудожні твори місцевих майстрів, «с большим искусством переработавших западные стили Ренессанс и Рококо» [22, с. II].

Третій відділ складався, здебільшого, з численних золотошвейних священницьких облачень, а також із різноманітного шовкового шитва, французьких тканин і тощо.

У четвертому відділі найціннішим предметом вважалася плащаниця 1466 року візантійської роботи, яка привернула увагу навіть столичних археологів.

У п'ятому відділі головне місце відводилося іконам, серед котрих більшість були написані під західним або російським впливом. Але виділялися такі, для яких притаманними були «яркие южнорусские черты» [22, с. III]. Наприклад, ікони, на яких художник зобразив «святых в виде типовых малороссов и малороссок, в национальных костюмах и ярких головных уборах» [22, с. III].

Привертало увагу також ікони символічні, в яких відбилися народне розуміння Євангелія [22, с. III].

У двох останніх відділах цінними і оригінальними вважалися козацькі шовкові пояси, монети, килими, предмети дерев'яного різьблення і численні фотознімки архітектури і церков Полтавської єпархії [22, с. III].

З самого початку своєї діяльності члени комітету активно формували бібліотеку (лише за перший рік (1906) до бібліотеки надійшло 69 видань засідань [24, с. 58]). До книгозбірні намагалися придбати всі друковані праці з історії Полтавської єпархії та «Епархиальные Ведомости» сусідніх губерній [3, № 5], праці інших існуючих церковних історико-археологічних комітетів і архівних комісій, а також спеціальні книги, які були необхідними для успішної діяльності членів комітету [3, № 4].

У бібліотеці, яка була представлена у восьмому відділі давньосховища, знаходилося 134 томи посібників із різних аспектів археології, 35 фотознімків старовинних церков Полтавської єпархії XVII–XVIII ст., зокрема Спаського храму (у його первозданному вигляді) у Полтаві, в якому, як вважається, молився Петро I після битви зі шведами; Покровської церкви, що її переніс Полтавський церковно-археологічний комітет із міста Ромен у Полтаву як видатний пам'ятник архітектури XVIII ст.; Успенської церкви у м. Лютеньки Гадяцького повіту – зразка кам'яної архітектури XVII ст., що була зайнята шведами у 1708 р. для складу під зброю; а також 19 знімків іко-

ностасів та ікон XVIII ст., у т.ч. ікони Богоматері, що її порубали шведи, коли 1709 року зайняли Хрестовоздвиженський монастир, і яка на початку XX ст. знаходилася в церкві с. Іванівки Кобеляцького повіту; 9 світлин деталей храмів: дверей, вікон, кронштейнів, колон [22, с. 140]. Відтак, за оцінкою члена комітету М. Макаренка, «будущий историк культуры, быта, историк искусства Украины» міг знайти «в коллекциях Полтавского Древлехранилища клад источников, материалов и фактов» [7, с. 58–59].

Для збереження і експонування предметів давньосховища потрібне було спеціальне обладнання і меблі, проектом яких опікувався і креслення яких розробив член комітету і службовець земського природничо-історичного музею К.В. Мощенко [3, № 6, с. 14–15].

За цими кресленнями були виготовлені: шафа велика (для Євангелій, книг-стародруків, печаток, листів тощо); вітрина велика (для церковного начиння XVII–XVIII ст.) та підставка до неї (для хрестів, дароносиць похідних тощо); окрема вітрина – для унікальної плащаниці 1466 р.; деякі експонати (палиці, покрівці, воздухи і воздушки) демонструвалися «на картонах» у кількості 18 одиниць; малися 9 квадратних вітрин, а також одна вітрина зі щитами, що оберталися, на яких були виставлені 5 широких подолів від під'ярників, що, за свідченням І.Ф. Павловського, за різноманітністю і художньому підбору були видатними творами майстрів XVIII ст. [22, с. 113].

Як бачимо, члени ПЦІАК розуміли важливість розробки різних аспектів музейної справи: виявлення предметів, що мали музейне значення, їх опис, збереження тощо. Про це свідчать виступи членів комітету, їх доповіді. Так, музейну тематику, наприклад, розробляв і результати своєї роботи виклав у доповіді «Значение церковно-археологических музеев как хранителей произведений искусства» священник Филянський [5, № 28].

Полтавське давньосховище привертало неабияку увагу спеціалістів і представників громадськості. З його колекцію ознайомилися, з експонатами і документами працювали ректор Київської духовної академії Феодосій, директор Київського музею М.Ф. Бляшівський, О.І. Левицький, професор Київського університету Г.Г. Павуцький.

М.Ф. Бляшівський і О.І. Левицький – почесні члени комітету – проінспектували предмети церковної давнини у межах Полтавської єпархії і склали перелік тих найбільш цінних із них в історико-архівному плані, які бажано було б виписати для давньосховища [3, № 12, с. 29].

О.І. Левицький навесні 1907 р. за рішенням комітету також був запрошений для огляду давньосховища і керівних указівок щодо його облаштування [3, № 1].

Він дав схвальну оцінку колекцій давньосховища, вказавши як на особливо цінні предмети, що зберігалися в ньому: 8 рукописів XVI ст., декіль-

ка книг-стародруків, чашу, датовану 1684 роком, картину святого сімейства і 6 картин, декілька риз й інші. Відомий учений висловив упевненість у тому, що цей полтавський церковний музей-давньосховище буде успішно виконувати свої завдання, доставляючи матеріал для наукових досліджень і пробуджуючи зацікавленість до предметів церковної старовини у широкої громадськості й особливо у полтавської учнівської молоді [12, с. 26].

У червні 1910 р. комітетське давньосховище відвідала група екскурсантів на чолі з відомим знавцем археології, професором Київського університету В.М. Перетцом. До складу групи входили професорські стипендіати, студенти Київського університету, слухачки Вищих жіночих курсів у Києві й інші – всього 20 осіб. Екскурсанти з цікавістю ознайомилися з колекцією давньосховища. Особливу їх увагу привернули рукописи і книги-стародруки, відносно яких ними були дані вказівки і роз'яснення, пізніше викладені В.М. Перетцем у виданому ним «Отчете об экскурсии семинария русской филологии в Полтаву и Екатеринослав 1–9 июня 1910 года» (К., 1910) [17, с. 208–212].

У ньому професор назвав полтавське єпархіальне давньосховище «богатым» пам'ятниками старинь» [17, с. 209].

Особливо він виділив серед них таку пам'ятку старовинного мистецтва, як Пересопницьке Євангеліє, яке ретельно дослідив. За ініціативою В.М. Перетца, пізніше з Києва приїжджала переписувач, яка і зробила рукописну копію Пересопницького Євангелія для його перевидання в м. Києві [17, с. 211].

Фахівці далеко за межами Полтавщини – і навіть України – цікавилися речами давньосховища, розуміючи його цінність у науковому відношенні.

ПЦІАК надавав можливість наукових досліджень ученим, які мали необхідність безпосередньо працювати з предметами полтавського давньосховища. Проте, вже тоді це здійснювалося з додержанням певних правил видачі предметів із музейного сховища.

Так, Рада Київської духовної академії просила надіслати для наукових занять ординарного професора Ф.І. Титова чотири Євангелія, що належали давньосховищу. Вони були доставлені в Київ і назад членом комітету В.О. Пархоменком.

У 1908 р. до комітету звернувся професор церковної археології О.П. Голубцов із проханням вислати давню плащаницю XV ст. із давньосховища для наукових досліджень. Проте комісія знайшла незручним пересилку цінної плащаниці поштою і доручила члену-діловоду провести перемовини в Москві щодо терміну та умов доставки плащаниці в Москву і збереження її там в цілості [5, № 25, с. 191; 17, с. 206–207, 212].

Навесні 1911 р. єпархіальне давньосховище в Полтаві відвідав відомий історик і археолог професор М.І. Петров, якого цікавили давні рукописи, пла-

шаниці, дарохранительниці й інші предмети, що зберігалися в ньому. Ним також були висловлені корисні поради і роз'яснення щодо деяких предметів давньосховища [17, с. 212–213].

Було також порушено й вирішене важливе питання щодо збереження запорозької Покровської церкви м. Ромен, збудованої останнім кошовим отаманом Січі П. Калнишевським у 1764 р., і перенесення цієї цінної в історико-археологічному плані пам'ятки в Полтаву, на садибу архієрейського будинку [3, № 6, с. 13–14; № 7; № 8; № 10; № 12; № 14; № 15, с. 34; 4, с. 80; 17, с. 205–206; 24, с. 39–40, 45].

Ще в 1895 р. викладач історії Полтавського петровського кадетського корпусу, підполковник, відомий красзнавець І.Ф. Павловський у статті в «Историческом Вестнике» висловив думки про необхідність організувати у Полтаві музей до 200-річного ювілею битви [18].

Пізніше на засіданнях ПЦІАК І.Ф. Павловський висунув пропозицію щодо створення музею на полі Полтавської битви і представив його проект, який був схвалений комітетом. На підготовчі роботи для його реалізації до 1909 р., на облаштування приміщення, а також на виготовлення для майбутнього музею моделі першого пам'ятника на честь цієї битви, спорудженого в Полтаві П.Я. Руденком, члени комітету вирішили виділити асигнування [3, № 6, с. 15; № 9; № 11, с. 25; 5, № 24, с. 189–191; 16, с. 73; 24, с. 41–43, 45]. Загалом, ПЦІАК зіграв велику роль у в організації цього музею: через комітет направлялися до музею деякі речі, портрети, книги, зброя [17, с. 205].

Протягом стислого терміну зібрання музею швидко поповнилося пам'ятками церковної старовини, історичними предметами, що були пов'язані з Полтавською битвою, численними колекціями картин, гравюр, зліпків, що надійшли з Ермітажу, Петербурзької академії мистецтв, від приватних осіб, головне з Полтавської губернії [22, с. II].

Особливий внесок у справу створення цього музею зробив член комітету, майбутній перший завідувач (директор) цього закладу І.Ф. Павловський, котрий складав списки осіб, до яких необхідно було звертатися за сприянням і з питань придбання предметів для музею, вів із ними перемовини, відвідував наукові заклади, архіви, музеї, Академії наук, Академії мистецтв, Імператорську публічну бібліотеку, мав листування з Королівським архівом Стокгольма. Швеція надала для музею портрети генералів, що до того часу не були відомі в російських виданнях. Активно співпрацював І.Ф. Павловський зі шведською археологічною експедицією, яка працювала в Полтаві та її околицях у 1911 р. [4, № 18, с. 80; 18].

Результатом дослідження І.Ф. Павловським історії Полтавської битви були праці, які не втратили своєї актуальності і в наш час: «Битва под

Полтавой 27 июня 1709 года и ее памятники», «Шведская Могила», «К истории Шведской Могилы» [9–11].

Музей «в память Полтавской битвы» був закладений 2 вересня 1907 р. [3, № 15, с. 34]. Безпосередньо експозиція музею оформлювалася протягом усього двох місяців особисто І.Ф. Павловським, допомагали йому колеги з кадетського корпусу та кадети [1, с. 126–130]. Художньо-оформлювальні роботи, розпис музею на Шведській могилі, за домовленістю з комітетом, здійснював петербурзький художник О.Я. Сокол (уродженець с. Скопці на Переяславщині Полтавської губернії (тепер с. Веселиновка Барішівського району Київської обл.) [21; 4. № 18, с. 82; 5, № 25, с. 193].

Коли, готуючись до 200-річчя Полтавської битви, у 1906–1907 рр. розширили Сампсоніївський храм, за пропозицією владики Іоанна планувалося розмістити музей на верхньому поверсі дзвіниці храму й у двох кімнатах унизу. Займаючись розписом церкви, художник О.Я. Сокол до кінця 1908 р. відповідно художньо оформлював і майбутні музейні приміщення. Проте, 15 грудня 1908 р. на засіданні Міжвідомчої комісії в Санкт-Петербурзі полтавський губернатор М. Муравйов запропонував профінансувати зведення окремої будівлі для музею. З державної казни для здійснення будівництва було виділено 5 тис. рублів [6].

За проектом і під наглядом члена ПЦАК С. Носова був зведений невеликий будинок неподалік від Сампсоніївської церкви (на схід від головного входу) [25].

Музей був відкритий 26 вересня 1909 р. У зв'язку з відкриттям новоствореного музею та урочистими подіями, до нього була тимчасово передана для експонування частина зібрання давньосховища [17, с. 205].

За ухвалою комітету в 1909 р. завідувач В.І. Трипольський склав опис давньосховища, на основі якого комітетом був виданий каталог-вказівник 1150 предметів старовини цього музейного зібрання. Двадцять каталогів було видано з більш витонченим поліграфічним оформленням для вручення почесним гостям під час святкування 200-річчя Полтавської битви та відкриття нового музею, присвяченого цій історичній події. З цією ж метою також були підготовлені та видані ілюстровані ювілейні альбоми зі світлинами Шведської могили та Сампсоніївської і Могильної церков (роботи відомого місцевого фотографа Й.Ц. Хмелевського) [5, № 27; 17, с. 204–205].

У 1910 р. І.Ф. Павловський видав «Каталог музея Полтавской битвы на Шведской Могиле» [8], до якого були включені 339 експонатів [18].

У 1917–1918 роках музей Полтавської битви був пограбований. Були втрачені зброя, картини, експонати з дорогоцінних металів. Щоб зберегти

музейні предмети, що ще вціліли, у 1920 р. І. Ф. Павловський передав їх до Центрального Пролетарського музею Полтавщини, де вони експонувалися як збірка «Полтавська баталія» [6, с. 18].

Члени комітету популяризували свою діяльність і досягнення, зокрема в галузі музейного будівництва, через публікації стислих виписів із журналів засідань у неофіційній частині «Полтавских Епархиальных Ведомостей», у «Полтавском Вестнике» [3, № 3, с. 8].

Важливу роль у виявленні цінних предметів, у формуванні колекцій давньосховища і музею історії Полтавської битви, а також у популяризації їх зібрань і діяльності відігравали підготовка та участь членів комітету в археологічних з'їздах.

Чернігівський комітет з підготовки XIV археологічного з'їзду (що проходив у 1908 р.) звернувся до ПЦАК з пропозицією взяти участь у його роботі та виставці, яка мала проходити у рамках з'їзду. Член-діловод комітету В.О. Пархоменко був обраний секретарем п'ятої секції з'їзду – секції церковної старовини – і увійшов таким чином до складу вченого комітету з'їзду [13], а завідувач давньосховища В.І. Трипольський – наглядачем одного з відділів виставки [16, с. 73].

Готуючись до з'їзду та виставки, на прохання голови полтавського церковного комітету, представники духовенства єпархії знову провели ревізії своїх архівів та різниць і виявили там невідомі раніше й невраховані дорогоцінні пам'ятки церковної старовини, якими за короткий період часу наповнили давньосховище, і склали списки найдавніших речей, що знаходилися у церквах. Були також передані до комітету деякі приватні колекції [23, с. 60–61].

Учасниками з'їзду була високо оцінена значимість зібраних та експонованих полтавських колекцій, а також досліджень, проведених священниками і всіма членами комітету по їх виявленню, атрибуції і підготовки до експонування на виставці: «...эти просвещенные труженики и достойные исполнители своего долга дружными усилиями создали храм науки, где каждый ученый археолог нашел обильную пищу для исследования, где каждый сознательный человек вспомнил добрым словом славных своих предков, оставивших нам в наследие неподражаемые памятники творчества, подвижнического труда, любви <...> и <...> веры» [23, с. 61].

Церковний відділ виставки був розділений на 6 груп, що містилися у шести великих кімнатах (відділ літургійного шитва XVII–XVIII ст.; рукописний відділ (рукописи від XV до XVIII ст.): євангелія, тріоди, нотні збірники, грамоти, а також «литературные произведения местного творчества XVII–XVIII веков» [23, с. 61–62]. Серед них, наприклад, вірші, сюжетами яких була

священна історія. «Профессор Пертц нашел заслуживающими внимания вирши, написанные в 1690 году священником Полтавской Успенской церкви Иоанном Величковским <...> По мнению профессора, это – прекрасный образец пиитики XVII века» [23, с. 62].

Найдавнішими на виставці (одне датоване XV ст., більшість – XVI ст.), за визначенням академіка О.І. Соболевського, були Євангелія Полтавського давньосховища [23, с. 63]. Родзинкою у відділі плащаниць, за визначенням провідних фахівців з іконографії і палеографії, також був рідкісний експонат із полтавського зібрання – плащаниця з Покровської церкви с. Сулимівки Переяславського повіту 1466 року [23, с. 63–64]. Для відділу портретного живопису і дерев'яних виробів XVIII ст. монастирями, містами і містечками Полтавського краю були надані предмети, цінні за матеріалом і художністю роботи. Всього Полтавським церковно-археологічним комітетом було представлено на цій виставці 290 експонатів [23, с. 65].

На з'їзді було офіційно підкреслено особливу роль колекції полтавського комітету в ряду інших колекцій. На засіданні вченого комітету археологічного з'їзду в Чернігові було так само офіційно заявлено, що з тридцяти існуючих на той час обласних церковно-археологічних товариств особливо виділялися як найбільш успішні – два-три, серед яких Полтавський церковний історико-археологічний комітет [16, с. 73].

На виставці в межах роботи з'їзду в Чернігові були також представлені колекції Полтавського земського природничо-історичного музею, котрі мали велике наукове та історико-художнє значення. Член комітету М. Макаренко відзначав, що «оба учреждения выставили ценные коллекции, дополняющие и пополняющие друг друга. Но Полтавский Земский Естественно-Исторический музей существует уже несколько лет, ценные коллекции его многим интересующимся известны, наконец этот музей, вынужденный разбрасываться, не в состоянии сосредоточиться на тех или иных памятниках. Эти обстоятельства не помешали ему однако собрать лучшие коллекции шитья, ковров и пр. Другое учреждение Церковное Древлехранилище, начавшее свое существование лишь на днях, в буквальном смысле слова, по некоторым отделам не уступит первому» [7, с. 56–57].

Для участі у роботі XV археологічного з'їзду в Новгороді влітку 1911 р. був відряджений член комітету В.О. Пархоменко, якого обрали до складу вченого комітету з'їзду як секретаря відділу пам'ятників російської мови і письма і секретаря вченого комітету [14, с. 179]. На з'їзді також виступали з доповідями член ПЩАК Л.В. Падалка та почесний член комітету Д.І. Багалій [14, с. 180–182].

Отже, можна вважати, що ПЦІАК був одним із найбільш діяльних серед подібних закладів на початку ХХ ст. Про інтенсивність діяльності комітету з самого початку його створення свідчить той факт, що вже протягом першого року його існування було проведено 16 засідань [15, с. 45], протягом другого року – 9, прочитано 9 доповідей [15, с. 71–72], протягом третього року – 4 [17, с. 204].

Питання, що вирішувались на цих засіданнях, стосувалися виявлення та збирання в межах єпархії предметів церковної старовини, облаштування для них давньосховища, визначення історико-археологічної цінності шойно доставлених у давньосховище предметів старовини, нагляду за речовими та писемними пам'ятками старовини, що залишалися на місцях, проблем, пов'язаних зі старими церквами, котрі потребували реставрації або знесення, огляду та вивчення предметів церковної старовини на місцях окремими особами, видань комітету, заслуховування доповідей, рефератів, повідомлень членів комітету, співпраці з вченими товариствами та закладами тощо. Одним із головних напрямків діяльності комітету стало «устроение древлехранилища», «устроение музея на поле Полтавской битвы» [15, с. 46] підготовка виставок із зібрань давньосховища та забезпечення екскурсій.

Полтавське єпархіальне давньосховище до певної міри запозичувало досвід храмових і монастирських ризниць, де крім давніх або старовинних священних сосудів, одяжі, інших предметів, зберігалися цінні в історичному плані документи і книги.

Завдяки зусиллям Полтавського церковного історико-архівного комітету, «устроение» музеїв і виставок являло собою не просто збирання та показ колекцій, цінних в історико-культурному плані предметів старовини, але й вивчення, наскільки було можливим, історії кожного з цих предметів, його атрибуцію й експонування за допомогою обладнання і меблів, що виготовлялися спеціально для згадуваних музейних закладів. Тобто, розроблялися форми і прийоми музейної практики.

Таким чином, пошукова, науково-дослідницька, пам'яткоохоронна і популяризаторська діяльність Полтавського церковного історико-археологічного комітету стала міцним підмуром для успішного розвитку музейної справи на Полтавщині на початку ХХ століття.

Джерела та література

1. Білан Н.В. Участь кадетів Петровського Полтавського кадетського корпусу у створенні експозиції музею на Шведській Могилі / Н.В. Білан // Україна: архітектура, історія, мистецтво : матер. четвертої Всеукр. наук. Конф. «Вайнгортівські читання», березень 2012 р. / за ред. В. Трегубова. – Полтава, 2012. – 262 с.

2. Бельдюгін В.А. Діяльність церковно-історичних товариств (друга половина XIX – поч. XX ст.) [Електронний ресурс] / С. А. Іванюк. – Режим доступу: <http://zavantag.com/docs/index-3600120-30.html?page=2>
3. Журнали засідань Полтавського Церковного Історико-Археологічного Комітета за перший рік його існування // Труды Полтавського церковного історико-археологічного комітета. Випуск перший. – Полтава : Електрич. Типо-Лит. Торг. Дома І. Фришберг і С. Зорохович, 1908. – № 1 засідання 2-го листопада 1906 року. – С. 4; № 2 засідання 9-го листопада 1906 року. – С. 5–6; № 3 засідання 16-го листопада 1906 року. – С. 7, 8; № 4 засідання 30-го листопада 1906 року. – С. 9; № 5 засідання 12-го грудня 1906 року. – С. 10; № 6 засідання 16 січня 1907 року. – С. 13–15; № 7 засідання 31 січня 1907 г. – С. 16; № 8 засідання 15 лютого 1907 г. – С. 18; № 9 засідання 13 березня 1907 г. – С. 21; № 10 засідання 27 березня 1907 г. – С. 22–23; № 11 засідання 10 квітня 1907 г. – С. 23–25; № 12 засідання 6 травня 1907 г. – С. 27–28, 29; № 14-й засідання 5 вересня 1907 г. – С. 32; № 15 засідання 6 жовтня 1907 г. – С. 33, 34.
4. Журнали засідань Полтавського Церковно-Археологічного Комітета. Журнал № 18-й 30 січня 1908 року // Труды Полтавського церковного історико-археологічного комітета. Випуск другий. – Полтава : Електрич. Типо-Лит. Торг. Дома І. Фришберг і С. Зорохович, 1908. – С. 80, 82.
5. Журнали засідань Полтавського Церковного Історико-Археологічного Комітета за перший рік його існування // Труды Полтавського церковного історико-археологічного комітета. Випуск третій. – Полтава : Електричеська типографія Г. І. Маркевича, 1912. – № 24 засідання 5 жовтня 1908 року. – С. 189–190; № 25 засідання 14 грудня 1908 року. – С. 191, 193; № 27 засідання 9 березня 1909 року. – С. 195–196; № 28 засідання 18 листопада 1909 року. – С. 198.
6. Іванюк С.А. Утерянные реликвии Полтавской битвы [Електронний ресурс] / С.А. Іванюк. – Режим доступу: http://www.reenactor.ru/Ivanuk_00.pdf.
7. Макаренко Н. Виставка XIV Археологічного з'їзду в Чернігові. (Коллекція Полтавських музеїв) // Труды Полтавського церковного історико-археологічного комітета. Випуск другий. – Полтава : Електрич. Типо-Лит. Торг. Дома І. Фришберг і С. Зорохович, 1908. – С. 56–59.
8. Павловський І.Ф. Каталог музею Полтавської битви на Шведській могилі / І.Ф. Павловський. – Полтава, 1910 г. – 34 с.
9. Павловський І.Ф. Полтавська битва 27 червня 1709 року / І.Ф. Павловський. – Полтава : Типографія І. А. Дохмана, 1908. – 64 с.
10. Павловський І.Ф. Шведська могила / І.Ф. Павловський // Історичний Вестник. – 1895 г. – № 10. – С. 231–238.
11. Павловський І.Ф. К історії шведської могили: Пожертвування І.С. Судиненка і його духовне заповіщення / І.Ф. Павловський // Русская старина. – 1904. – Т. СХІХ. – Іюль. – С. 229–239.
12. Пархоменко В.А. Полтавський Церковний Історико-Археологічний Комітет: доповідь 10 квітня 1907 г. / В. Пархоменко // Журнали засідань Полтавського Церковного Історико-Археологічного Комітета за перший рік його існування. Журнал № 11-й засідання 10 квітня 1907 г // Труды Полтавського церковного історико-археологічного комітета. Випуск перший. – Полтава : Електрич. Типо-Лит. Торг. Дома І. Фришберг і С. Зорохович, 1908. – С. 26.
13. Пархоменко В.А. Доклад члена-делопроизводителя о командировке на Чернігівський Археологічний З'їзд / В. Пархоменко // Труды Полтавського церковного історико-археологічного комітета. Випуск другий. – Полтава : Електрич. Типо-Лит. Торг. Дома І. Фришберг і С. Зорохович, 1908. – С. 66.
14. Пархоменко В.А. Отчет о командировке на XV Всероссийский Археологічний з'їзд в Новгороді / В. Пархоменко // Труды Полтавського церковного історико-археологічного комітета. Випуск третій. – Полтава : Електричеська типографія Г.І. Маркевича, 1912. – С. 179–186.
15. Пархоменко В.А. Отчет члена-делопроизводителя о деятельности Комитета за первый год его существования / В.А. Пархоменко // Труды Полтавського церковного історико-археологічного

- кого комитета. Выпуск первый. – Полтава : Электрич. Типо-Лит. Торг. Дома И. Фришберг и С. Зорохович, 1908. – С. 36, 45, 46.
16. Пархоменко В.А. Отчет члена-делопроизводителя о деятельности Комитета во второй год существования / В.А. Пархоменко // Труды Полтавского церковного историко-археологического комитета. Выпуск второй. – Полтава : Электрич. Типо-Лит. Торг. Дома И. Фришберг и С. Зорохович, 1908. – С. 7, 71–72, 73.
  17. Пархоменко В.А. Отчет и. д. члена-делопроизводителя о деятельности Комитета в третий год существования; Отчет и. д. члена-делопроизводителя о деятельности Комитета в четвертый и пятый годы существования / В.А. Пархоменко // Труды Полтавского церковного историко-археологического комитета. Выпуск третий. – Полтава : Электрическая типография Г.И. Маркевича, 1912. – С. 204–213.
  18. Петров А. Сегодня родился основатель музея Полтавской битвы [Электронный ресурс] / А. Петров // «Полтавщина» : интернет-видання – 2011. – 21 січня. – Режим доступу: <http://poltava.to/news/7372>.
  19. Полтавщина : енциклопедичний довідник / за ред. А.В. Кудрицького. – К. : УРЕ ім. М. Бажана, 1992. – С. 757–758.
  20. Савельев В. Церковно-археологический музей как звено в системе духовного образования: уроки прошлого и настоящего [Электронный ресурс] / В. Савельев // Православіє в Україні. – 2012. – 25 жовтня. – Режим доступу: <http://2010.orthodoxy.org.ua/node/58483>; матер. IV Междунар. науч.-практ. конф. КДАиС «Духовное и светское образование: история взаимоотношений – современность – перспективы» (22–23 окт. 2012 г., Киев). – Режим доступу: <http://www.bogoslov.org.ua/ru/ctrcovno-arxeologicheskie-muzeie-kak-zveno-v-sisteme-duhovnogo-obrazovaniya-uroki-proshlogo-i-nastoyashego>.
  21. Сокол, Алексей Яковлевич Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <dis.academic.ru>; <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1631279>.
  22. Трипольский В. Полтавское Епархиальное Дрeвлехранилище. Указатель с описанием выдающихся письменных и вещественных памятников церковной старины Полтавской Епархии / В. Трипольский. – Полтава : Электрическая типография Г.И. Маркевича, 1909. – 141 с.
  23. Трипольский В. Церковный отдел выставки XIV Археологического съезда в Чернигове (Доклад Заведующего Дрeвлехранилищем) / В. Трипольский // Труды Полтавского церковного историко-археологического комитета. Выпуск второй. – Полтава : Электрич. Типо-Лит. Торг. Дома И. Фришберг и С. Зорохович, 1908. – С. 60–65.
  24. Труды Полтавского церковного историко-археологического комитета. Выпуск первый. – Полтава : Электрич. Типо-Лит. Торг. Дома И. Фришберг и С. Зорохович, 1908. – С. 36–37, 38, 39–40, 41–43, 45, 48–50, 58.
  25. Шендрик Л. Полтавський церковний історико-археологічний комітет та його роль у фундації музею Полтавської битви на Шведській Могилі / Л. Шендрик // Україна: архітектура, історія, мистецтво : матер. четвертої Всеукр. наук. Конф. «Вайнгорнівські читання», березень 2012р. / за ред. В. Трегубова. – Полтава, 2012. – С. 131–141.

Пистоленко И.А. Вклад Полтавского Церковного историко-археологического комитета в развитие музейного дела на Полтавщине в начале 20 века

В статье на основе анализа трудов Полтавского церковного комитета, архивных и других материалов освещается история создания комитета и его участие в строительстве первых музеев Полтавщины: дрeвлехранилища, музея Полтавской битвы, выставок, – а также в организации различных аспектов деятельности этих музейных учреждений в начале 20 века.

Ключевые слова: церковный историко-археологический комитет, дрeвлехранилище, музей, выставка, археологический съезд, Полтавщина.

Pistolenko I.O. Payment of the Poltava church historical and archaeological committee to development of museum business on Poltava region at the beginning of the 20 century

In the article history of creation of Poltava church historical and archaeological committee and its participating in building of the first museums of Poltava region: depository for age-old objects, museum of the Poltava battle, exhibitions, – and also in organization of different aspects of activity of these museum establishments at the beginning of the 20 century lights up on the basis of analysis of transactions of the committee of archival files and other materials.

Key words: church historical and archaeological committee, depository of age-old objects, museum, exhibition, archaeological convention, Poltava region

Подано до друку: 27.01.2016 р.

УДК 351.852:94(477):908«1920»

О.М ПРИНЬ

**Окружний музей Старобільського краю
(1920-ті рр.): до історії українського музейництва**

Стаття присвячена висвітленню історії становлення та діяльності одного з перших музеїв м. Старобільська, аналізу його пам'яткоохоронних заходів і продовжує серію публікацій автора про музеї Луганщини та Донеччини в 1920-ті роки.

Ключові слова: окружний музей, Головополітосвіта, НКО УСРР, відділ, колекції, наочні прилади, пам'ятки мистецтва, архітектури, археології, Я.П. Симонів, М.С. Тімашева, О.О. Попапов, О.С. Федоровський, С.А. Таранушенко.

Початок 1920-х років визначається формуванням музейної мережі на засадах соціалізації на східних теренах УСРР: засновується низка окружних музеїв: Луганський, Старобільський, Артемівський (Бахмутський), Маріупольський, згодом також Сталінський. Стаття присвячена висвітленню історії виникнення, становлення та діяльності одного з перших музеїв Східної України і продовжує серію публікацій автора про музеї Луганщини та Донеччини, які вижили у буремні 1920-ті роки та набули свого розвитку за повоєнних часів й існують у сучасній музейній мережі.

Старобільщина розташована у північній частині нинішньої Луганської обл., належить до земель Слобідської України і ще на початку ХХ ст. входила до Старобільського повіту Харківської губернії. В 1920 р. Ізюмський і Старобільський повіти Харківської губернії відійшли до створеної тоді ж Донецької губернії. В 1923–1930 та 1933–1938 роках Старобільська округа – адміністративно-територіальна одиниця Української СРР із центром у м. Старобільськ (до 1933 – м. Старобільське).

Старобільську округу було створено у складі Донецької губернії в 1923 р., коли в усій УСРР запроваджувався окружний поділ. У 1925 р. губернський поділ було скасовано й округа перейшла в безпосереднє республікан-